

Литовченко О.В.,
завідувач лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту
проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук, докторант
Інституту проблем виховання НАПН України

Соціальне становлення особистості у позашкільних навчальних зкладах як проблема соціально-педагогічної науки

У статті розглянуто теоретичні аспекти проблеми соціального становлення особистості у позашкільних навчальних закладах. Розглядаються основні психолого-педагогічні підходи до проблеми соціального становлення особистості, сучасні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені питанням соціального становлення особистості, зокрема у позашкільних навчальних закладах.

Ключові слова: соціальна педагогіка, соціалізація, соціальне становлення особистості, позашкільний навчальний заклад.

Динамічні перетворення, що відбуваються в суспільстві, зумовлюють необхідність урахування їхнього впливу на соціалізацію дітей і молоді, процеси соціального становлення особистості. Це, у свою чергу, висуває нові вимоги до освітніх установ щодо необхідності внесення коректив, оптимізації змісту і форм соціального виховання особистості.

У контексті такого розуміння завдань вітчизняної освіти нині спостерігається посилення уваги українських учених до осмислення, правильного формулювання і розв'язання педагогічних проблем, що безпосередньо стосуються соціального становлення дітей і молоді. Ці питання порушено у працях І.Д.Беха, І.Д.Звереві, І.Г.Єрмакова, В.М.Мадзігона, А.Й.Капської, Л.Г.Коваль, О.Л.Кононко, Н.М.Лавриченко, Г.М.Лактіонової, В.В.Москаленко, Н.Г.Ничкало, В.М.Оржеховської, О.Я.Савченко, С.Я.Харченка, С.Р.Хлебик, В.Т.Циби та інших.

Соціальне становлення особистості є предметом аналізу соціології, психології, антропології, педагогіки, соціальної педагогіки та інших наук. *Соціальна педагогіка* як окрема галузь педагогічного знання перебуває на етапі активного розвитку теоретичних положень та аналізу і систематизації досягнень соціально-педагогічної практики. Соціальна педагогіка утверджується в Україні як наука про закономірності й механізми становлення і розвитку особистості у процесі освіти та виховання у різних соціальних інститутах, а також соціально орієнтована діяльність освітніх, наукових, культурних та ін. закладів і установ, соціальних служб, які формують соціальну активність дітей, молоді та дорослих у вирішенні політичних, економічних, соціальних та інших проблем суспільства [8].

О.В.Безпалько у статті "Наукові дослідження в галузі соціальної педагогіки: результати моніторингу 2007-2009 рр." наголошує на стрімкому розвитку соціальної педагогіки як нової галузі педагогічних знань і сфери наукових пошуків, свідченням чого є відкриття кафедр соціальної педагогіки у вищих педагогічних навчальних закладах, зростання кількості публікацій у фахових педагогічних виданнях, видання навчальних посібників із соціальної педагогіки [1]. Сферу науково-педагогічних досліджень становить науково-практичний аналіз виховного потенціалу суспільства, напрями його актуалізації, визначення різних форм інтеграції суспільно-виховних зусиль, спрямованих на соціалізацію особистості.

Значна роль у вихованні, розвитку, соціальному становленні особистості належить позашкільним навчальним закладам, діяльність яких спрямована на охоплення вільного часу дітей і молоді та заснована на принципі вільного вибору, особистісно орієнтованому підході до інтересів і здібностей кожного вихованця, є різноаспектною і поліваріативною.

Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти України, що визначено у Конституції України, Законі України "Про освіту", Законі України "Про позашкільну освіту". У цих законодавчих документах соціальний розвиток і соціальне становлення учня розглядаються як важливі педагогічні цілі сучасної освіти. Аналіз педагогічної теорії і практики

дозволяє констатувати, що процес навчання і виховання у позашкільних навчальних закладах правомірно розглядати в контексті проблеми соціалізації особистості учня, зокрема як такий, що реалізує інституціональний, міжособистісний механізм соціалізації людини; середовище позашкільного навчального закладу – як соціально-виховне середовище, яке розуміють як сукупність умов життя діяльності особистості, що здійснюють цілеспрямований вплив на її свідомість і поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій та потреб [8]. У навчально-виховному процесі ПНЗ спеціальності створюються і моделюються умови для самореалізації і самоствердження особистості, становлення її як свідомого суб'єкта соціальних відносин.

Основні вирішення питань соціального становлення особистості у позашкільній роботі закладено С.Т. Шацьким, який упроваджував на практиці ідею "переходу від педагогіки індивідуальної до педагогіки соціальної", основним завданням якої була педагогізація середовища – вивчення і використання виховних можливостей соціального середовища; усвідомлення насичення соціального середовища виховним потенціалом, педагогічне орієнтування середовища.

У межах проблеми соціального становлення особистості в умовах спеціально організованого навчально-виховного процесу актуальними є педагогічні підходи В.О. Сухомлинського. Ідеї соціального виховання, результатом якого є позитивна соціалізація особистості, впроваджував А.С. Макаренко.

На сучасному етапі питань виховання і соціалізації учнів у позашкільних навчальних закладах відображені у працях вітчизняних і зарубіжних вчених О.Г. Асмолова, С.М. Букрєєвої, В.В. Вербицького, А.В. Золотарьової, Л.І. Ковбасенко, Б.В. Купріянова, Л.Г. Логінової, О.В. Миновської, Г.П. Пустовіта, Т.І. Суценко та інших.

Останнім часом в Україні здійснено низку досліджень, присвячених окремим аспектам навчально-виховної, соціально-педагогічної діяльності позашкільних навчальних закладів. Це, зокрема, дослідження теоретико-методичних основ екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах (Г.П. Пустовіт), історії становлення і розвитку позашкільної освіти (В.Є. Берега, Н.Ф. Харінко), теоретико-методичних основ позашкільної освіти в Україні (О.В. Биковська), формування гуманістичних цінностей підлітків у позашкільних навчальних закладах туристсько-краєзнавчого профілю (В.В. Лопатинська), виховання національної самосвідомості особистості, національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу (А.В. Корнієнко, Т.М. Гавлітіна), валеологічне виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю (Т.Г. Шаповалова), формування творчих здібностей старшокласників у процесі пошуково-дослідницької діяльності в МАН України (Л.В. Тихенко); профілактики девіантної поведінки підлітків у позашкільних навчальних закладах (Т.К. Окушко) та ін.

Проте, незважаючи на чималі наукові доробки з різних аспектів проблеми виховання і соціалізації учнів у позашкільних навчальних закладах, відсутній цілісний підхід до обґрунтування соціального становлення особистості у позашкільних навчальних закладах.

Це визначило правомірність і доцільність теоретико-методологічного аналізу процесу соціального становлення особистості у позашкільних навчальних закладах. **Метою статті** є стислий аналіз теоретичних підходів до процесу соціального становлення особистості; огляд сучасних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, що вивчали проблеми соціального становлення особистості у позашкільних навчальних закладах.

В основі загальнонаукових, психолого-педагогічних ідей соціального розвитку особистості лежать ідеї В.В. Зеньковського (ідея подолання соціальної інертності на основі розвитку соціальних відчуттів і соціальної ідентичності), Л.С. Виготського (теорія соціального середовища як визначального чинника виховного процесу), С.Л. Рубінштейна (теорія

діяльності як позиції у відношенні до суспільства і потреби виконання суспільного обов'язку) та ін.

Категорія "соціальне становлення особистості" розглядається у зв'язку з такими категоріями, як "особистісне становлення", "розвиток особистості", "соціалізація", "індивідуалізація" тощо. У контексті проблеми актуальним є підхід до визначення сутності *соціалізації особистості* як процесу становлення особистості як суспільної істоти, під час якого складаються різноманітні зв'язки особистості з суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формується активність і цілісність особистості, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку.

Психологічні аспекти становлення особистості у різні періоди розглядалися Б.Г.Ананьєвим, Л.С.Виготським, І.С.Коном, А.Н.Леонтьєвим, А.В.Петровським та ін. Важливий внесок у розроблення проблеми особистісного становлення зробили такі провідні психологи, як Л.І.Божович, П.Я.Гальперін, Д.Б.Ельконін та ін. Проблема формування морального досвіду і ціннісних орієнтацій, базової культури особистості як внутрішньої основи соціалізації стала предметом досліджень І.Д.Бега, О.С.Газмана та ін. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника обґрунтовано у дослідженні О.Л.Кононко.

Зокрема, І.С.Кон у праці "Психологія старшокласника" підкреслює значення старшого шкільного віку, юнацького періоду розвитку особистості для відкриття та становлення "соціального "Я" [2]; у дисертаційному дослідженні О.Л.Кононко показано, що процес особистісного становлення у дошкільному дитинстві характеризується поєднанням двох важливих і водночас різноспрямованих тенденцій – до соціалізації та індивідуалізації, збалансованість яких є гарантом життєвої компетентності особистості [3].

Розглядаючи процес соціального становлення особистості, доцільно враховувати психологічні підходи у вивченні особистості як носія сукупності психічних властивостей і якостей, що визначають соціально значущі форми діяльності і поведінки. С.Л.Рубінштейн писав: "У якості власне особистісних властивостей зі всього багатоманіття властивостей людини зазвичай виділяють ті, які зумовлюють суспільно значущу поведінку або діяльність людини. Тому основне місце у них посідає система мотивів і завдань, які ставить собі людина, якості її характеру, що обумовлюють вчинки людей (тобто ті їхні дії, які виражають відношення людини до інших людей), і здібності людини, тобто властивості, що роблять її придатною до таких, що історично склалися, форм суспільно корисної діяльності" [7, с. 119-120].

Значущим у розробленні *соціально-педагогічних* характеристик процесу соціального становлення особистості є внесок таких учених, як Л.В.Байбородової, А.А.Бодалева, І.С.Кона, А.В.Мудрик та ін. У цих дослідженнях розкрито процес соціального становлення в контексті соціалізації особистості, визначено роль і місце соціальних проб на різних етапах життя, його педагогічні основи тощо. Зокрема, процес *соціалізації* розглядається як формування готовності індивіда до реалізації системи соціальних ролей, засвоєння цих ролей. При цьому відбувається *соціальне самовизначення* – вибір дітьми власної ролі і позиції у загальній системі соціальних відносин, що передбачає їхнє включення до цієї системи на основі сформованих інтересів та потреб. Соціалізація формує особистість, суттєві риси якої визначаються тим, яке місце займає людина в системі соціальних відносин: дружніх, любовних, сімейних, політичних тощо [6].

Суттєві аспекти соціалізації особистості, виховання соціально значущих якостей обґрунтовано у *соціально-педагогічних* працях Т.Ф.Алексєєнко, О.В.Безпалько, І.Д.Зверєвої, Н.М.Лавриченко, Г.М.Лактіонової та ін. У дисертаційному дослідженні Н.М.Лавриченко "Педагогічні основи соціалізації учнівської молоді в країнах Західної Європи" серед філософських підходів до соціалізації особистості наголошено на філософії нового гуманізму (Ж.Піаже, П.Хьорст, Р.Пітерс, М.Уорнок, Дж.Вільсон, А.Харрис, Л.Кольберг та ін.), відповідно до якого особлива увага приділяється моральному розвитку особистості як наріжній умові її соціалізації; досліджуються зв'язки та взаємовідношення поняття "соціалізація" із такими засадничими педагогічними поняттями, як

"навчання", "виховання", а також з категоріями "моральність" і "духовність" [5].

Останнім часом в Україні захищено дисертаційні роботи, автори яких аналізують педагогічні процеси і явища, пов'язані із соціалізацією учнівської молоді. Так, соціалізації дітей і молоді у ході педагогічно спрямованої соціальної роботи присвячене дослідження І.Д.Звереві. У роботі Г.М.Лактіонової вивчено педагогічні проблеми соціалізації жіночої молоді в умовах великого міста. Педагогічне осмислення взаємодії сім'ї і школи як провідних інститутів соціалізації дітей шкільного віку представлено у монографії Т.В.Кравченко.

Аналіз останніх досліджень з проблем соціального становлення особистості дозволяє констатувати, що цей багатоаспектний процес і його результати розглядаються у наукових працях у зв'язку зі сферою розвитку і становлення особистості. Модель формування готовності підлітка взаємодіяти з соціумом розглянуто у дисертаційному дослідженні Л.М.Назаренко "Родинно-шкільний виховний простір як фактор соціального становлення особистості підлітка". Особливості соціального становлення дітей у дитячих будинках сімейного типу розглянуто у роботі І.В.Пеша тощо.

У контексті соціально-педагогічних можливостей позашкільної освіти актуальними є дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, в яких розкрито специфічні особливості, умови, чинники соціального становлення учнів у позашкільних навчальних закладах (О.Г.Асмолов, А.В.Золотарьова, Б.В.Купріянов, Л.Г.Логінова, О.В.Миновська, Г.П.Пустовіт та ін.). У цих працях доведено, що суттєвою основою виховання, розвитку і соціального становлення особистості у позашкільних навчальних закладах є варіативність і різноманітність, добровільність і багатоукладність, необмежені можливості у часі і географічних межах здійснення, практична спрямованість навчально-виховного процесу (Г.П.Пустовіт); результат соціального становлення дітей та учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах доцільно розглядати як *засвоєння дитиною системи соціальних ролей* (сімейно-соціальних, професійно-трудова тощо), *формування соціальних знань* (політичних, соціально-економічних, загальнокультурних), *набуття досвіду їх застосування; формування соціальної стійкості* (що виявляється у свідомому прийнятті соціальних норм і цінностей, відповідальності, протистоянні впливу антисоціального середовища); *розвиток індивідуальних якостей особистості* (А.В.Золотарьова) та ін.

Зокрема, актуальними в контексті проблеми є праці Б.В.Купріянова, присвячені розгляду соціального виховання в установах додаткової освіти дітей Росії. Автор зазначає, що на шляху власного соціального становлення людина вирішує три групи вікових завдань: природно-культурних, соціально-культурних, соціально-психологічних; результативність їх вирішення визначається відносинами суб'єкта із самим собою, а також з оточенням (сім'я, спільнота однолітків, виховні організації) [4].

На основі осмислення різних поглядів на сутність додаткової освіти дітей (А.Г.Асмолов, А.В.Золотарьова, М.Б.Коваль та ін.) Б.В.Купріянов сформулював *соціально-педагогічну місію* установ додаткової освіти дітей – забезпечення конвенції інтересів вихованця (його батьків, сім'ї) і суспільства (під конвенцією розуміється узгодження інтересів суспільства й індивіда у процесі соціального виховання) [4].

Аналіз педагогічної практики свідчить: обґрунтування діяльності позашкільних навчальних закладів в Україні як соціально-педагогічної має суттєві підстави. Останнім часом у позашкільних навчальних закладах розвиваються об'єднання і реалізуються програми, які мають соціально-педагогічну спрямованість, орієнтовні на розвиток особистості, для прикладу, її комунікативних та інтелектуальних здібностей. Така діяльність сприяє соціалізації та індивідуалізації дітей і підлітків, надає можливості спробувати себе в різноманітних соціальних ролях, сприяє громадянському самовиявленню, соціальному становленню особистості. Існує соціальне замовлення на програми економічної і правової освіти, гуманітарного і соціально-реабілітаційного напрямів, орієнтовані на розширення знань і формування практичних навичок, підготовку старшокласників до особистісного і професійного самовизначення і самореалізації тощо.

Таким чином, робимо **висновок**, що, по-перше, соціальне становлення особистості є актуальною соціальною проблемою, предметом аналізу вітчизняних і зарубіжних філософів, психологів, педагогів тощо. По-друге, діяльність позашкільних навчальних закладів правомірно розглядати як соціально-педагогічну, таку, що створює умови для *соціального становлення особистості* – складного багатоаспектного процесу формування і розвитку особистості як суспільної істоти, під час якого складаються різноманітні зв'язки особистості з суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних якостей, формується активність і цілісність особистості, набувається соціальний досвід. Соціальне становлення особистості у навчально-виховному процесі ПНЗ відбувається у двох взаємопов'язаних аспектах: *соціалізації та індивідуалізації*, збалансованість яких є гарантом життєвої компетентності.

У статті не передбачено розв'язання проблеми повною мірою, лише узагальнено представлено окремі її аспекти. Подальшого обґрунтування потребують питання соціального виховання особистості у позашкільних навчальних закладах, соціально-педагогічного потенціалу цих установ; визначення теоретико-методичних засад становлення соціально зрілої особистості, обґрунтування ролі позашкільних навчальних закладів у цих процесах.

Список використаних джерел

1. Безпалько О.В. Наукові дослідження в галузі соціальної педагогіки : результати моніторингу 2007-2009 рр. / О.В. Безпалько // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2010. – № 1. – С. 3-10.
2. Кон И.С. Психология старшекласника / И.С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 175 с.
3. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 / Олена Леонтіївна Кононко. – К., 2001. – 336 с.
4. Социальное воспитание в учреждениях дополнительного образования детей : учеб. пособие для студ. пед. вузов / [Б.В. Куприянов, Е.А. Салина, Н.Г. Крылова, О.В. Миновская] ; под ред. А.В. Мудрика. – М. : Академия, 2004. – 240 с.
5. Лавриченко Н.М. Педагогічні основи соціалізації учнівської молоді в країнах Західної Європи : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Наталія Миколаївна Лавриченко. – К., 2006. – 447 с.
6. Рожков М.И. Организация воспитательного процесса в школе : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / М.И. Рожков, Л.В. Байбородова. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
7. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии / С.Л. Рубинштейн. – М. : Просвещение, 1959. – 354 с.
8. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за ред. І.Д. Зверєвої. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

Литовченко Е.В. Социальное становление личности во внешкольных учебных учреждениях как проблема социально-педагогической науки

В статье представлены теоретические аспекты проблемы социального становления личности во внешкольных учебных учреждениях. Рассматриваются основные психолого-педагогические подходы к проблеме социального становления личности, современные исследования отечественных и зарубежных ученых, посвященные вопросам социального становления личности, в частности, во внешкольных учебных учреждениях.

Ключевые слова: социальная педагогика, социализация, социальное становление личности, внешкольное учебное учреждение.

Litovchenko E.V. Social formation of personality in out-of-school educational institution as a problem of socio-pedagogical science

In article some theoretical aspects of social formation of personality in out-of-school educational institutions are presented.

The main psychological and pedagogical approaches to the social formation of personality, modern studies of domestic and foreign scholars on issues of social identity formation in out-of-school educational institution.

Key words: social pedagogy, socialization, social formation of personality, out-of-school educational institution.